Białystok, 23.11.2020 r.

Dr hab. Krzysztof Arcimowicz, prof. UwB
Instytut Studiów Kulturowych
Uniwersytet w Białymstoku
krzysiek@uwb.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Olgi Modzelewskiej pt. *Role i relacje społeczne mężczyzn w narracjach off-roadowców w dobie społeczno-kulturowych przemian męskości. Perspektywa etnopedagogiczna*

Pani mgr Olga Modzelewska podejmuje w swojej dysertacji kwestię ważną i interesującą, ale jednocześnie dosyć złożoną. Role i relacje społeczne mężczyzn w dobie społeczno-kulturowych przemian męskości, to zagadnienie wciąż słabo rozpoznane. Doktorantka skupiła się na narracjach off-roadowców, co stanowi *novum* w Polsce zarówno na obszarze etnopedagogiki, jak i studiów nad męskościami. Podjęta przez Doktorantkę kwestia ma spore znaczenie społeczne z uwagi na fakt, że sport jest ważną przestrzenią, co trafnie podkreśla Autorka, socjokulturowej (re)produkcji wzorców męskości. Analizowane w rozprawie doktorskiej problemy są ważne również z tego powodu, iż żyjemy w okresie dosyć dynamicznej transformacji ról płciowych, a wiedza w tym zakresie jest wciąż niewystarczająca, zwłaszcza w naszym kraju. Z tego powodu, każde sensowne i rzetelnie przeprowadzone studium dotyczące męskości jest cenne i pożądane.

Praca liczy 271 stron, składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych rozbudowanym wstępem, dopełnionych zakończeniem (noszącym tytuł *Refleksje końcowe: nieformalne uczenie się męskości w relacjach*), obszerną bibliografią przedmiotową oraz aneksem zawierającym m.in. kwestionariusz dyspozycji do wywiadu.

Układ poszczególnych segmentów rozprawy (teoria, metodologia, analiza wyników badań, wnioski) oraz rozdziałów jest logiczny. Wstęp, część teoretyczna i rozdział metodologiczny zajmują w dysertacji więcej stronic niż analiza zebranego materiału empirycznego, ale można to zaakceptować zważywszy na złożoność zagadnień dotyczących przemian wzorców męskości i relacji społecznych mężczyzn we współczesnym świecie.

Rozprawa jest napisana poprawną polszczyzną. W dysertacji występuje trochę niezręczności językowych[1], potknięć gramatycznych, stylistycznych, interpunkcyjnych[2], literowych oraz ortograficznych[3], ale ogólnie rzecz biorąc język wypowiedzi jest jak najbardziej zadowalający.

W pierwszych trzech rozdziałach rozprawy, Autorka skupia się na omówieniu istotnych w kontekście tematu pracy koncepcji teoretycznych, terminów oraz zjawisk socjokulturowych.

W rozdziale pierwszym Pani Olga Modzelewska sygnalizuje koncepcje stanowiące ramy teoretyczne podjętych badań oraz charakteryzuje źródła studiów nad męskościami, ich ewolucję zarówno na świecie, jak i w Polsce. W kolejnym rozdziale Doktorantka omawia teorię męskości hegemonicznej Raewyn Connell, a także koncepcję habitusu i męskiej dominacji Pierre'a Bourdieu. Charakteryzuje również zagadnienie patriarchatu we współczesnej kulturze oraz kwestie dotyczące socjalizacji genderowej (m.in. proces konstruowania męskiej tożsamości, a także znaczenie stereotypów w procesie socjalizacji do ról płciowych). Rozdział trzeci zawiera opis przemian wzorców męskości w społeczeństwach należących do kręgu kultury Zachodu w ostatnich kilku dekadach. Autorka doktoratu charakteryzuje najważniejsze role odgrywane przez współczesnych mężczyzn w różnych dziedzinach życia, ich relacje społeczne i postawy. Przybliża także sposób, w jaki w kulturze współczesnej postrzega się męskie ciało oraz to jakie znaczenia mu się przypisuje. W rozdziale czwartym Doktorantka skupia się na kwestii sportu jako przestrzeni (re)produkcji społecznych wzorców męskości. Pani mgr Olga Modzelewska charakteryzuje m.in. rolę sportu oraz medialnych wizerunków sportowców w życiu współczesnych mężczyzn. Ponadto przybliża Czytelnikowi istotę sportu motorowego jakim jest off-road oraz – jak to ujmuje – „męską kulturę off-roadu".

Rozdziały stanowiące segment teoretyczny pracy są na ogół dobrze skonstruowane i zredagowane, zaprezentowane w nich rozważania świadczą o sporych kompetencjach Doktorantki. Pani mgr Olga Modzelewska umiejętnie wykorzystuje literaturę przedmiotu i zgrabnie przywołuje poglądy – głównie – uczonych anglosaskich, francuskich, a także polskich.

---

[1] Np. na str. 206 pojawia się Schemat 9., w którym liczba słów potocznych i niezręczności językowych jest niemała. Z punktu widzenia stylistyki i gramatyki języka polskiego, tytuły kolumn nie bardzo korespondują z ich zawartością.

[2] Np. na str. tytułowej pracy: „społeczno - kulturowych", zamiast społeczno-kulturowych.

[3] Termin „massmedia" (str. 13, 16), zamiast mass media.

Jednak Autorka recenzowanej dysertacji nie ustrzegła się potknięć. Teoria męskości hegemonicznej została zaprezentowana dosyć pobieżnie (wbrew pozorom jest to skomplikowana propozycja teoretyczna). W opisie brakuje omówienia męskości współuczestniczących, podporządkowanych i marginalizowanych, relacji między nimi oraz ich relacji z męskościami hegemonicznymi. Krytyka teorii Connell była znacznie szersza, niż to, co przedstawiła Doktorantka w swojej rozprawie (miarodajny przegląd stanowisk krytycznych można odnaleźć m.in. w książce Urszuli Kluczyńskiej pt. *Mężczyźni w pielęgniarstwie*. *W stronę męskości opiekuńczej*, Poznań 2017). Ponadto nie jest prawdą, jak zdaje się sugerować Pani mgr Olga Modzelewska, że australijska socjolożka przyjęła krytykę, z jaką spotkała się teoria męskości hegemonicznej, w całej rozciągłości.

Pewne wątpliwości budzi stosowana przez Autorkę dysertacji terminologia. Doktorantka najczęściej używa terminu „męskość" w liczbie pojedynczej, jednakże lepiej pod względem merytorycznym – choć być może z punktu widzenia językowego brzmi to niezbyt elegancko – posługiwać się tym terminem w liczbie mnogiej, a więc pisać o „męskościach", ponieważ ahistoryczna, akulturowa i adyskursywna męskość nie istnieje. Tendencja, moim zdaniem jak najbardziej słuszna, polegająca na zastępowaniu terminu *masculinity* (w liczbie pojedynczej) słowem *masculinities* (w liczbie mnogiej) jest coraz bardziej widoczna w anglojęzycznej literaturze przedmiotu. Nie chcę przez to powiedzieć, że Pani mgr Olga Modzelewska nie zdaje sobie sprawy z dużej liczby wersji męskości, wprost przeciwnie, posiada tę świadomość (str. 35, 59) i wykorzystuje w swojej analizie, jednak przygotowując publikację warto byłoby kwestię stosowania liczby mnogiej w odniesieniu do kategorii męskości rozważyć. Ponadto używane przez Doktorantkę określenie *men's studies* jest nieco przestarzałe. W najnowszej literaturze przedmiotu, jeśli akcentuje się perspektywę krytyczną, coraz częściej używa się określenia „krytyczne studia nad mężczyznami i męskościami" (w skrócie KSMM), będącego odpowiednikiem anglojęzycznej nazwy *critical studies on men and masculinities* (w skrócie CSMM). Coraz bardziej popularny jest też termin „studia nad mężczyznami i męskościami", a także określenie „studia nad męskościami" (*masculinities studies*).

Na usprawiedliwienie Doktorantki trzeba powiedzieć, że – jak to często bywa w przypadku relatywnie nowych dyscyplin naukowych – terminologia stosowana przez badaczki i badaczy nie jest w wystarczającym stopniu ujednolicona i klarowna. Prym w badaniach dotyczących męskości wiodą uczone i uczeni, używający w dyskursie naukowym języka angielskiego. Z uwagi na fakt, że akademickie studia nad mężczyznami i

męskościami w Polsce zaczęły się formować dopiero na przełomie minionego i obecnego stulecia, a więc kilkadziesiąt lat później niż w krajach anglosaskich, konieczna była implementacja już istniejącej terminologii wywodzącej się z języka angielskiego. Wiele terminów próbuje się – z lepszym lub gorszym skutkiem – przekładać na język polski, ale nie zawsze jest to łatwe, gdyż studia nad mężczyznami i męskościami w języku angielskim nie mają jednolitej nomenklatury, a naukowczynie i naukowcy w dość swobodny sposób posługują się różnymi określeniami.

Doktorantka odpowiednikiem angielskiego terminu *gender* czyni najczęściej słowo „rodzaj", ale także termin „płeć społeczno-kulturowa" (s. 32), zaś pisząc o stereotypach genderowych używa terminów, takich jak „stereotypizacja rodzajowa" (s. 47), „stereotypy rodzajowe" (s. 47), „stereotypy powiązane z płcią" (s. 48). Pani mgr Olga Modzelewska posługuje się też określeniem „tożsamość rodzajowa" (s. 44), będącym tłumaczeniem terminu *gender identity*. Domyślam się, że Autorka dysertacji postanowiła stosować wymiennie wskazane powyżej określenia ze względów stylistycznych, ale w pracach naukowych warto zachować precyzję, nawet kosztem sporej liczby powtórzeń niektórych terminów. Jeśli już decydujemy się na wymienne używanie określeń, które – jak się domyślam – według Doktorantki są synonimami, to taką decyzję wypadałoby przekonująco uzasadnić.

Definicja terminu „rola społeczna" (str. 8) sformułowana w nawiązaniu do przemyśleń Ervinga Goffmana jest niezbyt czytelna. Ponadto w tekście głównym pojawia się termin „agenda" i w niektórych miejscach dysertacji jest niewłaściwie użyty. Tę opinię formułuję na podstawie miarodajnych definicji słownikowych – nie wiem jaką definicją terminu agenda posługuje się Doktorantka (nawiasem mówiąc słowo agenda w ostatnim czasie, z nieznanych mi powodów, robi niesamowitą „furorę" w dysertacjach doktorskich).

Z mojego punktu widzenia, pewnym rozczarowaniem jest to, że w recenzowanej dysertacji nie odnalazłem klarownego wyartykułowania perspektywy z jakiej Doktorantka przygląda się męskościom reprezentowanym przez off-roadowców. Wybór teorii Raewyn Connell, koncepcji habitusu autorstwa Pierre'a Bourdieu, nawiązania do rozważań Michaela Kimmela czy Michaela Messnera (choć w przypadku tego ostatniego autora w ograniczonym zakresie) sugerują, iż będzie to perspektywa charakterystyczna dla krytycznych studiów nad mężczyznami i męskościami, ale po przeczytaniu dalszych stronic pracy, a zwłaszcza części poświęconej analizie zebranego materiału empirycznego, muszę

stwierdzić, iż perspektywa krytyczna jest dosyć słabo widoczna. Co więcej, Autorka pomija kwestie związane z ciemnymi stronami motoryzacji, a off-roadu w szczególności (zanieczyszczenie środowiska spalinami i olejem silnikowym, niszczenie drzew, krzaków, trawy, ściółki leśnej i żyjących tam stworzeń). Być może brak tego typu refleksji wynika z faktu, że, jak sama Doktorantka przyznaje, od ponad dekady fascynuje się tym sportem, a od około ośmiu lat uczestniczy w rajdach (s. 142). Oczywiście, Pani mgr Olga Modzelewska mogła wybrać dowolną, sensowną perspektywę oglądu męskości reprezentowanych przez off-roadowców, ale jeśli nie jest to perspektywa krytyczna wobec tradycyjnych (noszących hegemoniczny i nieekologiczny rys) wzorców zachowań mężczyzn, to wybór teorii Connell jest trochę dyskusyjny.

Sądzę, że perspektywę krytyczną można wzmocnić (jeśli takowa miałaby się pojawić w większym wymiarze) przez szersze odwołania do literatury z zakresu antropologii/socjologii przedmiotów, zwłaszcza publikacji mających rys krytyczny (Autorka odwołuje się głównie do artykułu Zbyszko Melosika pt. *Samochód, tożsamość i płeć kulturowa*, ale to trochę za mało) oraz z obszaru krytycznych studiów nad mężczyznami i męskościami w dziedzinie sportu (mam tu na myśli np. prace czołowego badacza Michaela Messnera – w dysertacji został wykorzystany tylko jeden artykuł tego autora).

Czasem wywodowi Pani mgr Olgi Modzelewskiej brakuje nieco precyzji, co skutkuje tym, iż niektóre stwierdzenia są dyskusyjne. Autorka recenzowanej rozprawy najpierw pisze, że męskość hegemoniczna jest modelem idealnym, ale nieosiągalnym (str. 35), następnie stwierdza, iż wzorzec męskości hegemonicznej uosabiają sportowcy (str. 36), po czym dodaje, iż według Connell męskość idealna (hegemoniczna?) jest jedynie konceptem i nie istnieje (str. 193, przyp. 788).

W pracy jest trochę zdań niejasnych, np.: „Opisane powyżej kategorie postaw w części odpowiadają na nurtujące mnie pytania o kwestię relacji interpersonalnych w kulturze off-roadu, jednakże stanowią one wnioski wysunięte na podstawie obserwacji" (s. 189).

Zdarza się, iż Doktorantka przedstawia nieprecyzyjne informacje, np.: „W Polsce zainteresowanie badaniami nad męskością pojawiło się dopiero w połowie lat 90., a pierwsze publikacje dotyczące tej problematyki ukazały się w pierwszych latach drugiego tysiąclecia" (s. 28). Zapewne autorka ma na myśli publikacje z zakresu krytycznych studiów nad mężczyznami i męskościami, a skoro tak, to warto wiedzieć, że artykuły

naukowe dotyczące tej problematyki, m.in. autorstwa recenzenta niniejszej rozprawy, pojawiły się w naszym kraju w drugiej połowie lat 90. XX wieku[4].

Tytuł podrozdziału I 2. „Geneza zainteresowania *men's studies"* powinien być przeformułowany, gdyż jest niejasny i może wprowadzać czytelnika w błąd – nie wiemy czyje zainteresowania będą opisywane (osobiście myślałem, iż ów tytuł odsyła do zainteresowań Doktorantki w zakresie *men's studies*, tymczasem chodzi tu o coś innego). Podobnie rzecz wygląda w przypadku podrozdziału VI 1.3 zatytułowanego „Rajdy off-roadowe z perspektywy widza – ilustracje etnograficzne" (z informacji umieszczonej na str. 150 wynika, że Pani mgr Olga Modzelewska ma na myśli siebie w roli widza, więc powinno to być zaakcentowane w tytule).

W rozdziale piątym Doktorantka na ogół rzetelnie i przekonująco przedstawia założenia metodologiczne badań własnych oraz problemy, z jakimi musiała się zmierzyć w trakcie ich realizacji. Dobór metod – wywiadów pogłębionych oraz obserwacji uczestniczącej, nie budzi wątpliwości. Przedmiot badań, ich cele oraz problemy badawcze zostały starannie zaprojektowane i przemyślane[5]. Podobna konstatacja dotyczy kryteriów doboru próby, a także sposobu analizy uzyskanych danych.

W segmencie metodologicznym rozprawy Doktorantka przejrzyście przybliża Czytelnikowi organizację i przebieg badań wraz z obszarami potencjalnego uwikłania badaczki w przestrzenie analizy kultury męskiego sportu. Autorka dysertacji dosyć przekonująco wyjaśnia niewielką liczbę respondentów (ośmiu), którzy uczestniczyli w badaniach. Należy jednak zauważyć, iż w segmencie metodologicznym pracy brakuje charakterystyki cech społeczno-demograficznych badanych off-roadowców (pojawia się wprawdzie informacja dotycząca ich wieku, ale jest ona dosyć enigmatyczna) oraz klarownej informacji, w jaki sposób Doktorantka prowadziła obserwację uczestniczącą. Te istotne dane powinny być skupione w jednym miejscu (najlepiej w rozdziale metodologicznym), niestety w przypadku recenzowanej dysertacji znajdują się w różnych miejscach pracy (str. 129, 133, 140, 161, 162), a ich składanie w całość jest dosyć kłopotliwe.

Ostatni rozdział wypełnia szczegółowa analiza zgromadzonego materiału badawczego, zawarta w pięciu obszernych i rozbudowanych podrozdziałach. Warto zauważyć, iż w ostatnim podrozdziale Doktorantka podjęła udaną próbę interpretacji uzyskanych

[4] Sformułowanie „w pierwszych latach drugiego tysiąclecia", literalnie rzecz biorąc, oznacza początek XI wieku (rozumiem, że to lapsus i Autorka miała na myśli pierwszą dekadę XXI wieku).
[5] Choć należy dodać, iż czasem trochę szwankuje język wypowiedzi, co nieco zakłóca, generalnie rzecz ujmując, pozytywny odbiór segmentu metodologicznego.

wyników badań w odniesieniu do istniejącego stanu wiedzy w zakresie uczenia się w okresie dorosłości i socjalizacji płciowej. Konstruując tytuły podrozdziałów Doktorantka umiejętnie odwołuje się do aparatu pojęciowego głównej teorii, stanowiącej ramy analityczne projektu badawczego, a mianowicie dramaturgicznej koncepcji życia codziennego Ervinga Goffmana. Odwołanie do konwencji spektaklu oraz jego elementów, pozwoliło na opisanie w interesujący sposób różnych sfer życia badanych mężczyzn. W rozdziale analitycznym (empirycznym) odnajdujemy wprowadzenie w tematykę spektaklu (pola badawczego oraz kultury, w której prowadzono badania etnograficzne), opis sceny, na której aktorzy społeczni odgrywają swoje role i tworzą „przedstawienie", charakterystykę relacji zachodzących między mężczyznami oraz ich zachowań za kulisami, a także przybieranie przez nich różnorodnych „masek". Warto dodać, iż Autorka dysertacji konstruując rozdział analityczny uwzględniła ważne czynniki socjalizacji mające wpływ na formowanie się tożsamości płciowej mężczyzn.

Trzeba wyraźnie podkreślić, iż wybór Goffmanowskiej dramaturgicznej koncepcji życia jest jak najbardziej trafnym posunięciem i ta koncepcja teoretyczna sprawdza się bardzo dobrze w analizie zebranego materiału badawczego. Analiza stanowi dosyć spójną i zajmującą Czytelnika całość. Badania przeprowadzone przez Doktorantkę mają sporą wartość poznawczą, ponieważ Pani mgr Olga Modzelewska kompetentnie analizuje zebrany materiał badawczy.

Rozdział 5. oraz zakończenie rozprawy (zatytułowane *Refleksje końcowe: nieformalne uczenie się męskości w relacjach*) zawierają wartościowe wnioski płynące z badań własnych oraz udaną próbę naświetlenia znaczenia podjętych przez Doktorantkę badań dla nauk pedagogicznych, a zwłaszcza etnopedagogiki. Dobrze, iż Pani mgr Olga Modzelewska dostrzega negatywne strony tradycyjnych stereotypów męskości. Przedstawione przez Doktorantkę wnioski wskazują na wciąż dużą siłę odziaływania modelu socjalizacji w kierunku tradycyjnych ról płciowych i choć w przypadku młodszych off-roadowców widoczne są tu pewne pozytywne zmiany, to zrekonstruowany przez Doktorantkę obraz skutków socjalizacji płciowej – generalnie rzecz biorąc – może budzić pewne zaniepokojenie w kontekście kształtowania się dojrzałości psychospołecznej mężczyzn oraz ich relacji z kobietami, innymi mężczyznami i przyrodą. Rozważania Doktorantki zawarte w końcowym segmencie rozprawy należy uznać za interesujące i obiecujące.

***

Uważam, że praca Pani mgr Olgi Modzelewskiej zasługuje na opublikowanie, ponieważ problem podjęty przez Doktorantkę jest ważny, a przeprowadzona analiza wartościowa. Niemniej, przygotowując książkę należałoby usunąć uchybienia (w zdecydowanej większości potknięcia są stosunkowo łatwe do poprawienia).

***

Podjętą przez Panią mgr Olgę Modzelewską próbę zgłębienia złożonej kwestii dotyczącej ról i relacji społecznych mężczyzn w narracjach off-roadowców w dobie społeczno-kulturowych przemian męskości, należy ocenić pozytywnie. Przedstawione w recenzji uwagi krytyczne dotyczą w zdecydowanej większości spraw drugorzędnych i nie wpływają na ogólną dobrą ocenę dysertacji. W moim przekonaniu spełnia ona jak najbardziej wymagania stawiane pracom doktorskim, w związku z tym wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.